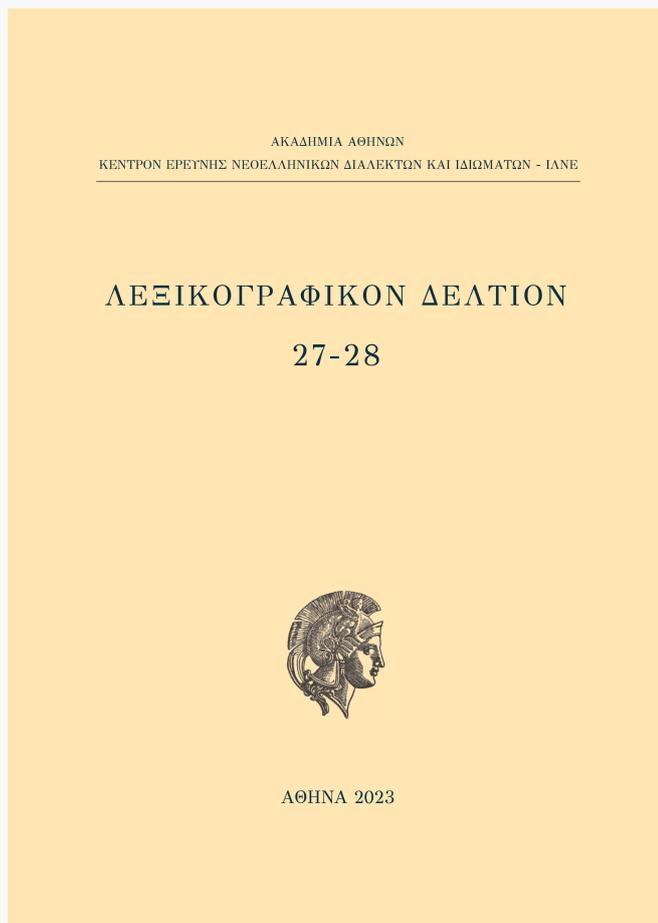

Lexicographic Bulletin

Vol 27 (2023)

Lexicographic Bulletin

**Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην
ετυμολογική έρευνα: επανετυμολογήσεις του
κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου**

Georgia Katsouda

doi: [10.12681/ld.37990](https://doi.org/10.12681/ld.37990)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

Λ Ε Ξ Ι Κ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Ν Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν 27-28

© Copyright 2023: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Επιμέλεια έκδοσης:
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Διευθύνουσα
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΕΡΤΥΡΗΣ, Ερευνητής

LEXICOGRAPHIC BULLETIN 27 - 28

© Copyright 2023: Academy of Athens
RESEARCH CENTRE FOR MODERN GREEK DIALECTS – ILNE
OF THE ACADEMY OF ATHENS
Alexandrou Soutsou 22, Athens 106 71
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Volume editors:
IO MANOLESSOU, Acting director
GEORGIA KATSOUДА, Researcher
DIONYSIOS MERTYRIS, Researcher

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ -ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Περιεχόμενα.....	7-8
Πρόλογος.....	9-10
†Peter Mackridge, <i>Αθησαύριστο λεξιλόγιο από τον Σάραχο του Πόντου: από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ι. Παρχαρίδη (1876)</i>	11-64
Μαρία Βραχιονίδου, <i>Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική και τις διαλέκτους</i>	65-92
Γεωργία Κατσούδα, <i>Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην ετυμολογική έρευνα: επανευτυμολογήσεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου</i>	93-110
Νικόλαος Κονομής, <i>Ετυμολογικές σημειώσεις του κυπριακού ιδιώματος (μνήμη Κυριάκου Χατζιωάννου)</i>	111-134
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, <i>Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)</i>	135-230
Ιώ Μανωλέσσου & Νικόλαος Παντελίδης, <i>Από την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου: μία νέα άγνωστη πηγή</i>	231-250
Διονύσιος Μερτύρης, <i>The loss of the partitive genitive in Greek</i>	251-282
Σταμάτης Μπέης & Όλγα Πατεράκη, <i>Απόψεις περί ετυμολογίας και κοινωνικές αναπαραστάσεις στη σύγχρονη Ελλάδα</i>	283-298
Ελένη Παπαδοπούλου, <i>Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την ψυχονοητική μειονεξία</i>	299-316
Συμεών Τσολακίδης, <i>Ρηματική υποκατάσταση στις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας</i>	317-334
Γεώργιος Τσουκνίδας & Γεώργιος Χαιρετάκης, <i>Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας</i>	335-353

<i>Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία (II)</i> (Γ. Κατσούδα)	355-379
<i>Νεκρολογίες</i>	
Δικαίος Β. Βαγιακάκος (1915-2016) (Σ. Τσολακίδης).....	381-414
Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1929-2020) (Χ. Καραντζή).....	415-433
Δημήτριος Α. Κρεκούκας (1919-2019) (Δ. Γκαραλιάκος)..	435-444
<i>Πίνακας λέξεων</i>	445-457

ΕΠΑΝΕΤΥΜΟΛΟΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΝΕΟ-
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ:
ΑΞΙΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΣΤΗΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Γεωργία Κατσούδα
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

In this article, new data are adduced in order to propose new or improved etymologies regarding words of the Standard Modern Greek vocabulary, such as *θράψαλο* 'short fin squid', *μάλλιασε η γλώσσα μου* 'I keep (unsuccessfully) telling you', *μελομακάρονο* 'a kind of Greek sweet', *παραμάννα* 'safety pin', *ρεμούλα* 'fraud, scam', *ρεμάλι* 'scum', *φόλα* 'poisoned bait'. In all the above cases, the older etymologies have been revised, as they do not fulfil the semantic criterion, i.e. as they fail to explain the semantic shift from the meaning of the assumed etymon.

Λέξεις-κλειδιά: ετυμολογία, λεξιλόγιο, σημασιολογία, φρασσεολογία

1. Πρόλογος

Η επιτυχημένη εύρεση ή επαλήθευση του ετυμολογικού προτύπου μιας λέξης στη λεξικογραφία απαιτεί ακρίβεια στην αντιστοίχιση και επάρκεια μαρτυριών, για τη διασύνδεση σημαινόντων και σημασινομένων ανάμεσα στην ετυμολογούμενη λέξη και τον ετυμολογικό της πρόγονο. Οι φωνολογικές, μορφολογικές και σημασιολογικές διασυνδέσεις σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να είναι απλώς επιφανειακές ή συμπτωματικές. Με άλλα λόγια, η ετυμολόγηση μιας λέξης γίνεται αποδεκτή, όταν αυτή ικανοποιεί/πληροί το σύνολο των ετυμολογικών κριτηρίων:

φωνολογικών, μορφολογικών, σημασιολογικών, πραγματολογικών χωροχρονικών (πβ. Μωυσιάδης 2005: 81-82).

Με αναφορά ειδικά στη σημασιολογία, επισημαίνουμε ότι η σημασιολογική σχέση της ετυμολογούμενης λέξης με τον ετυμολογικό της πρόγονο δεν πρέπει να «εμπεριέχει λογικά άλματα ή ανερμήνευτες μεταβάσεις» (Μωυσιάδης 2005: 148, Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 269). Αντίθετα, οφείλει να ικανοποιεί το κριτήριο της λογικής συνάφειας (Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 267). Συνεπώς, μια ετυμολογική πρόταση πρέπει να επανεξετάζεται όταν απουσιάζουν πειστικά τεκμήρια τα οποία να ερμηνεύουν ή να δικαιολογούν την διασύνδεση της σημασίας της ετυμολογούμενης λέξης με τη σημασία του προτεινόμενου ετυμολογικού προγόνου. Έτσι, ο ετυμολόγος σε περίπτωση που παρατηρήσει σημασιολογική ασυνέχεια σε μια ετυμολογική πρόταση, οφείλει να ελέγξει μήπως η ετυμολογούμενη λέξη και ο προτεινόμενος ετυμολογικός πρόγονος συνδέονται μεταξύ τους απλώς με σχέσεις ομοηχίας/ομωνυμίας, και αν είναι απαραίτητη η προσκόμιση νέων δεδομένων για να ερμηνευθεί η σημασιολογική μεταβολή.

Κατά τον έλεγχο συγκεκριμένων ετυμολογήσεων του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου, εντοπίσαμε ανερμήνευτες σημασιολογικές μεταβολές. Συνεπώς οδηγηθήκαμε, ως οφείλαμε, σε μια εκ νέου ετυμολογική έρευνα, η οποία προσκόμισε σημαντικά ευρήματα, βάσει των οποίων επανετυμολογήσαμε συγκεκριμένες νεοελληνικές λέξεις ή βελτιώσαμε τις ισχύουσες ετυμολογικές προτάσεις. Ύπενθυμίζουμε, φυσικά, σε αυτό το σημείο ότι για την αναθεώρηση και την εύρεση του σωστού ετύμου, εφαρμόσαμε όλες τις ερευνητικές αρχές του *ΙΛΝΕ* (βλ. άρθρα 79-94 του *Νέου Κανονισμού Συντάξεως* του *ΙΛΝΕ*) και ελέγξαμε την ταυτόχρονη πλήρωση/ικανοποίηση όλων των ετυμολογικών κριτηρίων τα οποία μια ετυμολογική πρόταση οφείλει να πληροί.

2. Ετυμολογικές αναθεωρήσεις

2.1. Ρεμούλα

Η λέξη ρεμούλα ‘μεγάλη απάτη σε οικονομική κυρίως διαχείριση’ προέρχεται, σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1983: λ. ρεμούλα), από το ιταλικό ουσιαστικό *rimula* ‘μικρό ρήγμα’. Την πρόταση υιοθετεί και το *ΛΝΕΓ* και το *ΕΛΝΕΓ*, με τη διαφορά ότι καταγράφουν ως πιθανή την πρόταση του Ανδριώτη, ενώ το *ΛΚΝ*

πιθανολογεί απλώς την ιταλική ως δανειοδότη γλώσσα (σημειώνει [ιταλ.]). Το ΧΛΝΓ δεν ετυμολογεί τη λέξη.

Η προτεινόμενη ετυμολόγηση του Ανδριώτη είναι σαφώς προβληματική: αν και ικανοποιεί το φωνητικό και μορφολογικό κριτήριο, η συγκεκριμένη ετυμολογική πρόταση αδυνατεί να ερμηνεύσει τη μετάβαση από τη σημασία ‘ρήγμα’ που έχει η ιταλική λέξη στη σημασία ‘οικονομική απάτη’ που έχει η ελληνική λέξη. Γι’ αυτό προσπαθήσαμε σε πρώτη φάση να εντοπίσουμε αν η ιταλική λέξη *rimula* είχε σε παλαιότερη φάση της Ιταλικής ή σε κάποια διαλεκτική της ποικιλία μια συναφή σημασία με την Ελληνική. Η έρευνά μας, όμως, απέβη άκαρπη.

Δεδομένου ότι οι πρώτες μαρτυρίες της λέξης *ρεμούλα* ανάγονται στα τέλη του 19^{ου} αι., αναζητήσαμε κατόπιν τον ετυμολογικό πρόγονο της λέξης σε μια από τις γλώσσες με τις οποίες η Ελληνική είχε έντονη επαφή κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Σύμφωνα με την έρευνά μας, η λέξη *ρεμούλα* θα πρέπει να ετυμολογηθεί από την αλβανική λέξη *rëmuļë*, η οποία παρουσιάζει τον τύπο *rrëmuļë* στις νότιες τοσκικές διαλέκτους (βλ. Topalli 2017, λ. *rëmuļë*). Η πολύσημη αλβανική λέξη εκτός από τη σημασία ‘αναστάτωση, αταξία, σύγχυση’, φέρει και τις σημασίες ‘λάφυρο από πειρατεία, γενικότερα οτιδήποτε κλεμμένο’ (για την πολυσημία της αλβανικής λέξης, βλ. Mann 1948, Orel 1998). Ακριβώς, αυτές οι τελευταίες σημασίες δανειοδοτήθηκαν στη Νέα Ελληνική.

Επομένως, ο νέος ετυμολογικός πρόγονος που προτείνουμε ικανοποιεί πλήρως τα φωνητικά, μορφολογικά αλλά και σημασιολογικά κριτήρια.

2.2. Ρεμάλι

Ανάλογη περίπτωση αποτελεί και η κοινή λέξη *ρεμάλι*, η οποία χρησιμοποιείται ως μειωτικός χαρακτηρισμός για άνθρωπο που θεωρείται ‘άθλιος, ελεεινός, τιποτένιος’. Όλα τα δόκιμα λεξικά (ΕΛΝΕΓ, ΛΚΝ, ΛΝΕΓ, ΧΛΝΓ) υιοθετούν την πρόταση του ετυμολογικού λεξικού του Ανδριώτη (Ανδριώτης 1983: λ. *ρεμάλι*), ανάγοντας τη νεοελληνική λέξη στο τουρκικό ουσιαστικό *remmal* ‘γεωμάντης’, η οποία με τη σειρά της προέρχεται από την αραβική ρίζα *raml* (رمل) ‘άμμος/μαντεία μέσω σχηματισμού σχεδίων πάνω στην άμμο’ (Nişanyan 2002-2020: λ. *remil*).

Η ετυμολογική σύνδεση της κοινής νεοελληνικής λέξης *ρεμάλι* με την τουρκική παρουσιάζει μεγάλα προβλήματα, καθώς

αυτή η ετυμολόγηση, πέραν της ικανοποίησης του φωνητικού κριτηρίου δεν εξηγεί τη σημασιολογική μεταβολή από τη σημασία του ‘γεωμάντη’ στη σημασία του ‘άθλιου, τιποτένιου’. Μόνο το ΛΝΕΓ σημειώνει ότι η λέξη *remmal* εκτός από την κυριολεκτική σημασία έχει και τη μειωτική σημασία ‘απατεώνας’, η οποία ωστόσο δεν μαρτυρείται ούτε στην τουρκική (κοινή ή διαλέκτους) ούτε στην αραβική, αλλά φαίνεται να απηχεί σύγχρονες απόψεις περί μαντείας και εξαπάτησης. Άξιο παρατήρησης αποτελεί και το γεγονός ότι η νεοελληνική λέξη, τόσο στην κοινή όσο και στις διαλεκτικές ποικιλίες, απαντά στις αρχές του 20^{ου} αι. αποκλειστικά με την κακόσημη σημασία.

Αντίθετα, το τουρκικό *remil* απαντά σε νεοελληνικές διαλέκτους, και συγκεκριμένα στο ιδίωμα των Φαράσων Καππαδοκίας, με τον τύπο *ρεμίλι*, όπου όμως διατηρεί την κυριολεκτική σημασία ‘γεωμαντεία’: *Βίνεψε α μέγα ρεμίλι, τζαι ηύρεν τι το φσαχόκκο ’ς του Θεού κατέχεν πολύ* (= ‘Έκανε μια μεγάλη γεωμαντεία, και βρήκε ότι το παιδάκι είχε πολλές γνώσεις εκ Θεού’) (Αρχείο ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ).

Συμπυλώνοντας όλα τα παραπάνω, επανελέγξαμε τον ετυμολογικό πρόγονο της λ. *ρεμάλι*, και διαπιστώσαμε ότι αυτός δεν είναι άλλος από την αλβανική λέξη *rremall* ‘φεύτης, απατεώνας’, ομόρριζη με τις λέξεις της Αλβανικής *rrema* ‘φέματα’ και *rremë* ‘φεύτικος, δόλιος’ (Camarda 1864: 162, Leotti: λ. *rremall*).

Και σε αυτή την περίπτωση, η επανετυμολόγηση ικανοποιεί πλήρως τα φωνητικά, σημασιολογικά αλλά και τα χωροχρονικά κριτήρια.

2.3. Παραμάνα

Σε περίπτωση που ομόηχοι τύποι έχουν διαφορετική ετυμολογική προέλευση, τότε αυτοί οφείλουν λεξικογραφικώς να αποτελέσουν ξεχωριστά λήμματα (*Νέος Κανονισμός Συντάξεως ΙΑΝΕ*, άρθρ. 40-41, πβ. Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 268-269).

Μια πολύ ενδιαφέρουσα σχετική περίπτωση αποτελούν τα λήμματα *παραμάνα* (1) ‘τροφός’ και *παραμάνα* (2) ‘διπλή καρφίτσα με κούμπωμα’, τα οποία, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα, αποτελούν δύο διαφορετικά λήμματα, καθώς δεν έχουν κοινό ετυμολογικό πρόγονο: η μεν *παραμάνα* (1) αποτελεί μια νεότερη λέξη που προέρχεται από το πρώτο συνθετικό *παρα-* και το ουσ. *μάνα*, ενώ η *παραμάνα* (2) αποτελεί δάνειο με ετυμολογικό πρόγονο τη βενετική λέξη *paraman* (πβ. ιταλικό

paramano ‘τμήμα της λαβής του σπαθιού’). Σύμφωνα με το λεξικό του Boerio (1856), η βενετική λέξη *paraman* σημαίνει ‘specie di ditale raccomandato a un cuoio alla palma della mano del Veleggiatore, di cui egli si serve per ispinger l’ago quando cuce le vele’ (= είδος προστατευτικού γαντιού από δέρμα, το οποίο ο ναύτης χρησιμοποιεί όταν ράβει τα πανιά).

Όλα τα δόκιμα λεξικά υιοθετούν την παραπάνω ετυμολόγηση, και κατά συνέπεια διασπούν σε δύο λήμματα τους ομόηχους τύπους. Εντύπωση, όμως, προκαλεί η αρκετά απομακρυσμένη σημασία που φέρει η βενετική λέξη *paraman* ‘δαχτυλήθρα/προστατευτικό χεριού’ από τη σημασία ‘διπλή καρφίτσα με κούμπωμα’ που φέρει αποκλειστικώς η νεοελληνική λέξη.

Αυτή η «σημασιολογική αναντιστοιχία» μάς οδήγησε σε μια εκ νέου διαχρονική και διατοπική διερεύνηση της λέξης *paramána*, χάρη στην οποία διαπιστώθηκαν τα εξής:

α) Η λέξη *paraamána* ‘κλειστή καρφίτσα (για ρούχα)’ μαρτυρείται στην Ελληνική από τα τέλη του 19^{ου} αι., γεγονός που είναι σύμφωνο και με τα πραγματολογικά δεδομένα. Η *paraamána* με τη μορφή καρφίτσας αποτελούμενης από δύο παράλληλα σκέλη, ένα εκ των οποίων σχηματίζει έλασμα και η αιχμή του εισχωρεί στην πεπλατυσμένη κεφαλή του άλλου είναι πατέντα που εφευρέθηκε από τον Walter Hunt στις Η.Π.Α. μόλις το 1849 (Cornell 2015). Την εποχή εισόδου της δάνειας λέξης, δεν μπορούμε πια να μιλάμε για επίδραση της βενετικής γλώσσας στην Ελληνική.

β) Δεδομένου, ωστόσο, ότι για την ονοματοθεσία ενός νέου αντικειμένου αναφοράς, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μια παλαιότερη λέξη, ελέγξαμε το Αρχείο του ΙΛΝΕ, για να διαπιστώσουμε αν οι νεοελληνικές διάλεκτοι διασώζουν τύπο *paramáno* ή *paraamána* με την σημασία ‘δαχτυλήθρα, προστατευτικό χεριού’ που είχε η βενετική λέξη. Σύμφωνα με τον έλεγχο μας, εκτός από τη σημασία της καρφίτσας/πιάστρας ρούχου, η λέξη *paraamána* έχει και τη διαλεκτική σημασία ‘πιάστρα μαλλιών’.

Οι διαπιστώσεις αυτές μάς έκαναν να αμφισβητήσουμε τη βενετική προέλευση της λ. *paraamána* (2). Για το λόγο αυτό αναζητήθηκε η δανειοδότρια γλώσσα σε μία από τις γλώσσες με τις οποίες η Ελληνική βρισκόταν σε επαφή κατά τον 19^ο αιώνα, όπως π.χ. η ιταλική ή η γαλλική. Τα ευρήματα ήταν ενδιαφέροντα, γιατί έφεραν στο φως στοιχεία που ανατρέπουν την ετυμολογία της λέξης, και επιβεβαιώνουν ετυμολογήσεις

που είχαν κατατεθεί δεκαετίες πριν, αλλά δεν λήφθηκαν ποτέ υπόψιν (Mirambel 1957, Λεξ. Δαγκ., λ. παραμάννα 3).

Η παραμάννα, η καρφίτσα ασφαλείας (safety pin), ονομάζεται στην γαλλική *épingle anglaise* (αγγλική καρφίτσα). Ωστόσο, γαλλικό συνώνυμο, το οποίο εμφανίζεται συχνά σε ιατρικά άρθρα του 19^{ου} αι., είναι η φράση *épingle de nourrice*, που αυτολεξεί μεταφράζεται ως 'η καρφίτσα της τροφού', 'η καρφίτσα της παραμάννας'. Η χρήση τέτοιων καρφιτσών ήταν συνδεδεμένη με το φάσκιωμα των βρεφών, όπως άλλωστε επισημαίνει και το παρακάτω απόσπασμα: «Les épingles ont été des bijoux de tous temps et celle dont vous attachez les langes des enfants et que vous nommez épingle de nourrice» (Οι καρφιτσες ήταν ανέκαθεν κοσμήματα όλων των εποχών, και αυτή με την οποία στερεώνετε τις πάνες των παιδιών και την οποία ονομάζετε καρφίτσα της τροφού/καρφίτσα ασφαλείας: Falize 1886: 344).

Βάσει των νέων αυτών ευρημάτων, θεωρούμε ότι η παραμάννα (2) 'κλειστή καρφίτσα' δεν είναι βενετικής αρχής αλλά αποτελεί την ελληνική απόδοση του γαλλικού *épingle de nourrice* με παράλειψη της λέξης 'καρφίτσα' (πβ. καπέλο ψάθας → ψάθα), όπως επισημαίνει ο Mirambel (1957: 307).

Συνεπώς, με όλα τα δεδομένα που εκθέσαμε και με την αρκετά πλούσια τεκμηρίωση, παρουσιάσαμε τα βήματα της έρευνάς μας και επαληθεύσαμε μια ετυμολογική πρόταση που όμως η σύγχρονη ετυμολογία δεν είχε λάβει ποτέ υπόψιν της.

2.4. Θράψαλο

Η σύγχρονη λέξη *θράψαλο* 'το κεφαλόποδο Θράψαλο το Ευρωπαϊκό (Todarodes sagittatus) της οικογενείας των Ομματοστρεφιδών, μαλάκιο συγγενές του καλαμαριού, με μεγαλύτερο σώμα' προέρχεται από το νεότερο ουσιαστικό *θράψαλος*, μαρτυρούμενο από τον 17^ο αι., με μεταπλασμό του γένους⁶⁰). Η ετυμολόγηση της νεότερης λέξης είναι ωστόσο προβληματική.

Η λέξη *θράψαλο* απουσιάζει από τα ΑΚΝ και ΕΛΝΕΓ. Ληματογραφείται όμως στα ΑΝΕΓ και ΧΑΝΓ, τα οποία την ετυμολογούν από το ουσιαστικό *θρύψαλο* (< θέμα αορίστου θρυψ- του ρήματος θρύπτω και παραγωγικό επίθημα -αλο). Η παραπάνω πρόταση δεν είναι πρωτότυπη. Ήδη στο ετυμολογικό

⁶⁰ Πβ. Άγάπ. Γεωπον. 119 «όμοίως γίνεται και ό θράψαλος, τουτέστιν τὸ καλαμάριον, όταν είναι καμπόσον μεγάλη». Βλ. και Λεξ. Δουκ.

λεξικό του Ανδριώτη (1983) βρίσκουμε λήμμα *θράψαλο* (χωρίς σημασία), το οποίο παραπέμπει στο λήμμα *θρύψαλο*.

Μια τέτοια ετυμολόγηση εγείρει πολλά ερωτηματικά, αφήνοντας σημασιολογικά κενά, καθώς το χαρακτηριστικά σκληρό δέρμα του συγκεκριμένου μαλακίου (βλ. Thompson 1947: λ. *τευθίς*, σ. 260), δεν δικαιολογεί ουδεμία σχέση του με το *θρύψαλο* 'τρίμμα'. Ούτε, όμως, και η διαχρονική εξέταση του ουσιαστικού *θρύψαλο* τεκμηριώνει την ύπαρξη σημασιών που να μπορούν να ερμηνεύσουν τη σημασιολογική μεταβολή από το *θρύψαλο/θράψαλο* 'τρίμμα' στο *θράψαλο* 'μαλάκιο'. Προφανώς, η ομοηχία με το διαλεκτικό ουσιαστικό *θράψαλο* 'κομμάτι, συντρίμμι' που απαντά σε πολλές διαλεκτικές ποικιλίες προκάλεσε σύγχυση και οδήγησε στην παραπάνω ετυμολόγηση.

Πριν όμως και από τον Ανδριώτη, ο Κοραής επιχείρησε να ετυμολογήσει τη λέξη (βλ. Κορ. Άτ. 4, λ. *θραύσαλος*, σ. 175 και Άτ. 5, λ. *μαλάκια*, σ. 182). Πιο συγκεκριμένα, ο Κοραής ανάγει τον τύπο *τράψαλος* (ονομασία του μαλακίου που επιβεβαιώνεται και από άλλες λεξικογραφικές πηγές του 19^{ου} αι. και 20^{ου} αι., βλ. Thompson 1947: λ. *τευθίς*, σ. 260) σε έναν αμάρτυρο τύπο *θραύσαλος* 'άχρηστος', παραβάλλοντας τον προς το πρώιμο μεσαιωνικό επίθετο *θρουψίχρως* 'τρυφερός στην επιδερμίδα'. Η πρόταση του Κοραή παρουσιάζει αρκετά σημασιολογικά προβλήματα, καθώς α) το συγκεκριμένο μαλάκιο, όπως έχουμε επισημάνει παραπάνω, χαρακτηρίζεται από σκληρότερο δέρμα από ό,τι το αντίστοιχο του *καλαμαριού*, ενώ β) η αμάρτυρη σημασία 'άχρηστος' απηχεί μεν την μέχρι και σήμερα «περιφρόνηση» του εν λόγω μαλακίου⁶¹, το οποίο είναι χαμηλής αγοραστικής αξίας (σε σχέση με το πολύ πιο ακριβό *καλαμάρι*), αλλά δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι είχε αυτή τη σημασία τον 17^ο αι., εποχή της πρώτης μαρτυρίας της λέξης. Άλλωστε η σημασία ενός αμάρτυρου τύπου είναι κι αυτή αμάρτυρη, πολύ δε περισσότερο όταν το ρήμα *θραύω* (ή *θρύπτω*) δεν μαρτυρείται με τη σημασία 'καθιστώ κάτι άχρηστο'.

Απορρίπτοντας τις παραπάνω ετυμολογικές προτάσεις, και προσπαθώντας να εντοπίσουμε τον πραγματικό ετυμολογικό

⁶¹ Ενδεικτικώς καταθέτω την πληροφορία πληροφορητή από τα Κύθηρα, ο οποίος όταν ερωτήθηκε για τις διαφορές μεταξύ *θράψαλου* και *καλαμαριού*, τόνισε ότι το *θράψαλο* είναι μεγαλύτερο από το *καλαμάρι*, επισημαίνοντας ωστόσο χαρακτηριστικά ότι «το *θράψαλο* είναι σκουπίδι».

πρόγονο, προσφύγαμε στη βοήθεια των διαλεκτικών δεδομένων. Εκτός από το θράψαλο με τη σημασία του ‘τρίμματος’ (στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω και το οποίο συνδέεται με το ρήμα θραύω), οι νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες διασώζουν και τύπο θράψαλο με τις σημασίες ‘παχύς’ (Κάρυστος), ‘πελώριο σώμα’ (Κως), ή ‘ευτραφές μωρό’ (Μήλος) (πβ. και Κριαράς 1932: 173). Και στο λεξικό του Βλαστού (Λεξ. Βλαστ., σ. 166) ο θράψαλος συμπεριλαμβάνεται στα συνώνυμα του παχύς. Δεδομένου ότι το θράψαλο ‘μαλάκιο’ είναι μεγαλύτερο σε μέγεθος από το καλαμάρι, το κοινό σημασιολογικό στοιχείο που έχει το ομώνυμο μαλάκιο με τις παραπάνω διαλεκτικές σημασίες φαίνεται να είναι ‘το μεγάλο μέγεθος, το θρεμμένο σώμα’.

Για τον λόγο αυτό, πιο πειστική φαίνεται η ετυμολογική πρόταση που διατύπωσε αρκετές δεκαετίες πριν ο Κριαράς (1932: 173-174), σύμφωνα με τον οποίο το κοινό θράψαλο ‘μαλάκιο’, καθώς και ο διαλεκτικός τύπος θράψαλο(ς) ‘ευτραφής’ προέρχονται από αμάρτυρο τύπο *θρέψαλον ‘το θρέμμα’. Ο Κριαράς (1932: 173) προσπάθησε να ερμηνεύσει την προληπτική αφομοίωση του [e] > [a] από τον αμάρτυρο τύπο παροξυτονούμενης γενικής *θρεψάλου > θραψάλου, για να δικαιολογήσει το γεγονός ότι η αφομοίωση λαμβάνει χώρα σε φαινομενικά τονούμενη συλλαβή. Εμείς, βασισμένοι στην ετυμολογική πρόταση του Κριαρά, θεωρούμε ότι προηγήθηκε ο σχηματισμός του αμάρτυρου ουδετέρου *θρεψάλι(ο)ν από το νεότερο ουσιαστικό θρέψη (< μεταγενέστερο θρέψις) και το παραγωγικό επίθημα -άλι(ον)⁶², το οποίο υπό τον τύπο θραψάλι απαντά στις ποικιλίες της Πάρου και των Αντικυθήρων, και κατόπιν σχηματίστηκε το μεγεθυντικό θράψαλο(ς). Για την αφομοίωση [e] > [a] μπορούμε να παραβάλουμε τύπους όπως οι ακόλουθοι:

- (1) α. θρεφανόγαλη (Μεσσηνία)
β. θραφανόγαλη (Πύλος) ‘ζώο που παράγει θρεπτικό γάλα’
- (2) α. θρεφερός ‘γόνιμος’ (Λεξ. Βλαστ., σ. 62)
β. θραφερός ‘για φυτά, ευτραφής’ (Ηπειρος, Ζάκυνθος)

62 Για το παραγωγικό επίθημα -άλι, βλ. IANE, λ. -άλι. Πβ. και λήμματα του IANE όπως άρμενάλι, βιτσάλι, βοτράλι, βουνάλι, βρυσάλι, γκρεμάλι, γωνιάλι.

Επομένως, βάσει των παραπάνω στοιχείων, η ετυμολογική σύνδεση του *θράψαλου* με το ουσιαστικό *θρέψη* καλύπτει σε ικανοποιητικό βαθμό όλα τα ετυμολογικά κριτήρια, συμπεριλαμβανομένου και του σημασιολογικού, το οποίο οι προηγούμενες ετυμολογήσεις δεν ικανοποιούσαν.

2.5. *Μάλλιασε η γλώσσα μου*

Αυξημένη δυσκολία αντιμετωπίζει η ετυμολογική έρευνα, όταν μια λέξη του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου απαντά σε συγκεκριμένη φρασεολογία. Η στερεοτυπία στη χρήση μιας λέξης καθώς και η μεταφορική συχνά χρήση της είναι απαγορευτική για οποιαδήποτε διασύνδεση με τύπους ή άλλες λέξεις που θα διαφώτιζαν την σωστή ετυμολόγηση της (βλ. Κατσούδα υπό έκδ. και Κατσούδα & Κωνσταντινίδου 2021).

Μια τέτοια περίπτωση είναι η φράση *μάλλιασε η γλώσσα μου* ‘κουράστηκα να μιλάω προσπαθώντας να πείσω κάποιον’. Η φράση απαντά ήδη από τον 18^ο αι., πβ.:

- (3) «μόνον τὸ πῶς ἐπρόσθεσεν αὐτὸς πενήντα γρόσα, ὅσο νὰ γένουν καὶ αὐτὰ μοῦ μάλλιασεν ἢ γλώσσα»
Δαπόντ. *Κῆπ. Χαρ.* 7.180 και
- (4) «Τὸν συντυχαίνουον συγγενεῖς, τὸν συμβουλευούον φίλοι νὰ μὴν ὑπάγη, νὰ σταθῆ· τοὺς μάλλιασαν τὰ χεῖλη».
Δαπόντ. *Κῆπ. Χαρ.* 11.491

Σε όλα τα νεοελληνικά λεξικά η φράση λεξικογραφικώς εντάσσεται στο λήμμα *μαλλιάζω* ‘αποκτώ τρίχωμα’. Ωστόσο, η κυριολεκτική σημασία της μάς προβληματίζει σχετικά με το εάν και κατά πόσον όντως ανήκει στο λήμμα *μαλλιάζω*, καθώς δεν είναι καθόλου προφανές πώς συνδέεται εννοιολογικώς η απόκτηση τριχώματος με την έντονη και ανεπιτυχή συνήθως προσπάθεια που καταβάλλει κανείς για να πείσει κάποιον για κάτι. Πολύτιμα για ακόμη μια φορά αποδεικνύονται τα δεδομένα που μάς παρέχουν οι νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες. Πιο συγκεκριμένα, ο Αρχέλαος (1899: 252) καταγράφει ρήμα *μαλλιάζω* από το ιδίωμα της Συνασσού Καππαδοκίας με τη σημασία ‘ξεραίνεται το στόμα μου, λευκαίνεται η γλώσσα μου από πυρετό’, το οποίο μάλιστα συνδέει ετυμολογικώς με το ρήμα *μαλλώνω* ‘μαίνομαι’.

Παρότι η ετυμολόγηση του Αρχέλαου δεν ευσταθεί, η καταγεγραμμένη από αυτόν σημασία του καππαδοκικού *μαλλιάζω*

κρίνεται πολύ σημαντική, καθώς μας οδηγεί στη σκέψη ότι το ρήμα της κοινής νεοελληνικής φράσης πρέπει να αναφέρεται σε κάποια ασθένεια και δεν σχετίζεται εντέλει με το μεσαιωνικό ρήμα *μαλλιιάζω* ‘αποκτώ τρίχωμα’. Γι’ αυτό άλλωστε και ο ίδιος δεν ετυμολόγησε το λήμμα του από το ομόηχο μεσαιωνικό ρήμα, αλλά το συνέδεσε –ανεπιτυχώς, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω– με το ρήμα *μαλλώνω*.

Από τη διαχρονική μελέτη, εντοπίσαμε το μεσαιωνικό ρήμα *μαλιάω* ‘πάσχω από την ασθένεια *μάλη*’ (πβ. και ομόρριζο και συνώνυμο μεσαιωνικό ρήμα *μαλίζω*), καθώς και παράγωγο μεσαιωνικό ουσιαστικό *μαλιασμός* ‘η ασθένεια *μάλη*’, η οποία αποτελεί μία νόσο κυρίως των ιπποειδών κατά την οποία το άρρωστο ζώο βγάζει άφθες/εξανθήματα στον οισοφάγο και στο στόμα του, πβ. Σούδα Μ 104 «Μαλιασμός: νόσος περι τούς ὄνους γινομένη, ὅς ἐστι κατάρρους διὰ μυκτῆρων καὶ στρόφος περι τούς αὐτούς» (πβ. και Sophocles 1860: λ. *μαλιασμός* και *μαλιή*, σ. 415). Το ρήμα με τη σειρά του προέρχεται από το μεσαιωνικό ουσιαστικό *μάλις* ‘η ασθένεια *μάλη* των ιπποειδών, η άφθα’ (< πρώιμο μεσαιωνικό *μαλιή* < αρχαίο *μηλίζ*, πβ. Άριστ. Π. ζῷ. ἰστ. 605a17 «Οἱ δ’ ὄνοι νοσοῦσι μάλιστα νόσον μίαν, ἣν καλοῦσι μηλίδα»).

Σημειωτέον ότι ο Sophocles (1860, λ. *μαλιασμός* σ. 415) είχε ήδη παρατηρήσει τον ετυμολογικό συσχετισμό της ασθένειας αυτής με το ρήμα της κοινής φράσης. Συγκεκριμένα γράφει: «In Modern Greek *μαλιάζω* [...] means to become aphthous at the tongue and metaphorically to be sick at heart».

Κατά συνέπεια, εδώ έχουμε την περίπτωση δύο ομόηχων ρημάτων που όμως έχουν άλλη ετυμολογική προέλευση: το μεσαιωνικό ρήμα *μαλλιιάζω* ‘αποκτώ τρίχωμα’ δικαιολογημένα γράφεται με <λλ>, αφού προέρχεται από το ουσιαστικό *μαλλι*, αλλά το ρήμα της φράσης *μάλιασε η γλώσσα μου*, οφείλει να γράφεται με ένα <λ>, καθώς προέρχεται από το μεσαιωνικό ρήμα *μαλιάω* το οποίο μεταπλάστηκε σε *μαλιάζω* κατά τα ρήματα σε *-ιάζω* (βλ. Κατσούδα 2007: 175-179).

Βάσει επομένως του ετυμολογικού κριτηρίου, η φράση πρέπει να αποσπαστεί από το κοινό ν.ε. ρήμα *μαλλιιάζω*.

2.6. Φόλα

Όπως έχουμε σχολιάσει σε άλλες εργασίες (Κατσούδα και Κωνσταντινίδου υπό έκδ.), τα γενικά λεξικά που συμπεριλαμβάνουν

ετυμολογήσεις, στο πλαίσιο της λεξικογραφικής οικονομίας, παραθέτουν πολύ περιορισμένες πληροφορίες. Ακόμη και τα γενικά λεξικά, που κατά κανόνα καταγράφουν τον ετυμολογικό πρόγονο, παραθέτουν ενίοτε και λιγοστές σημασιολογικές πληροφορίες στην προσπάθειά τους να κάνουν διαφανή τη σημασιολογική σύνδεση ανάμεσα στη νεοελληνική λέξη και τον ετυμολογικό της πρόγονο. Εντούτοις, αυτές οι σημασιολογικές πληροφορίες αποδεικνύονται ελλιπείς και συχνά παραπλανητικές.

Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση αποτελεί η λέξη *φόλα* ‘δηλητηριασμένη τροφή, συνήθως κομμάτι κρέατος που δίνεται για τη θανάτωση αδέσποτου ζώου’. Τα δόκιμα λεξικά της Νέας Ελληνικής υιοθετούν την ετυμολογική πρόταση του Ανδριώτη (1983, λ. *φόλα*), σύμφωνα με την οποία η λέξη προέρχεται από τη μεσαιωνική λέξη *φό(λ)λα*, *φόλλις* ‘μικρό νόμισμα’ (βλ. LBG, λ. *φόλλις* ή). Διστακτικότητα στην ετυμολόγηση επιδεικνύει το ΛΚΝ, που αν και θεωρεί πιθανή την προέλευση από την μεσαιωνική λέξη *φόλλις*, μάλλον αδυνατεί να ερμηνεύσει τη σημασιολογική σύνδεση της *φόλας* ‘δηλητηριασμένη τροφή’ με τη μεσαιωνική σημασία ‘κέρμα’. Γι’ αυτό άλλωστε τον λόγο, εκτός από τη σημασία ‘κέρμα’ της μεσαιωνικής λέξης, το ΛΚΝ προσθέτει αυθαίρετα και τη σημασία ‘τροφή’, προσπαθώντας, κατά τη γνώμη μας να ενισχύσει σημασιολογικώς την ετυμολόγηση. Το ΕΛΝΕΓ επίσης πιθανολογεί ότι η λέξη συνδέεται με τον μεσαιωνικό πρόγονο που πρότεινε ο Ανδριώτης, σημειώνοντας ωστόσο ότι πρέπει να υπάρχει μια ενδιάμεση σημασία, αυτή του ‘δολώματος’.

Όπως όμως, έχουμε ήδη επισημάνει, η προέλευση μιας λέξης και η τυπολογική και σημασιολογική μεταβολή της απαιτεί την ενδελεχή διατοπική και διαχρονική εξέτασή της. Τα «διασκορπισμένα» ή «χαμένα» κομμάτια που απαιτούνται για να έχουμε ολοκληρωμένη την πορεία μιας λέξης μέσα στον χρόνο και να κατανοήσουμε τις φωνολογικές, μορφολογικές αλλά και σημασιολογικές μεταβολές που αυτή έχει υποστεί, απαιτούν τη συγκριτική συνεξέταση πλήθους δεδομένων, πολλά εκ των οποίων εντοπίζονται σε νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες (Κατσούδα υπό έκδ.).

Τον ενδιάμεσο λοιπόν σημασιολογικό κρίκο που συνδέει τη ν.ε. *φόλα* ‘δηλητηριασμένη τροφή’ με τη μεσαιωνική *φόλα*, που φαίνεται να αποτελεί τον ετυμολογικό πρόγονο της λέξης, μάς τον προσφέρει και πάλι η καππαδοκική διάλεκτος.

Συγκεκριμένα, ο Αρχέλαος (1899: 277), καταγράφει λέξη *φόλα* από τη διαλεκτική ποικιλία της Συνασσού με τη σημασία ‘κά-ρυον εμετικόν, στρύχνος ο δηλητηριώδης’.

Εστιάζοντας την έρευνά μας σε αυτή την πληροφορία, εντοπίσαμε ένα διαφωτιστικό χωρίο σε ένα εγχειρίδιο φαρμακολογίας του Λάνδερερ (1845: 107), ο οποίος γράφει τα ακόλουθα:

(5) «Ἐκ τοῦ δένδρου *Strychnos Nux vomica* [...] μεταχειρίζονται τὰ σπέρματα ὑπὸ τὸ ὄνομα *Nuces Vomicae* (Ἐμετικά κά-ρυα). Τὰ εἰρημένα σπέρματα, *φόλαι* συνήθως λεγόμενα, εἶναι περιφερῆ, συντεθλιμμένα καὶ περιβεβλημένα μὲ χνοῦν ἀργυρόχρουν στιλπνόν· εἶναι δηλητηριώδη καὶ πικρά· ἐξ αὐτῶν κατασκευάζεται ἡ Στρυχνίνη [...]. Τόσον τὰ ἐμετικά κάρυα καθὼς καὶ ἡ Στρυχνίνη, εἶναι εἰς ἄκρον δηλητηριώδη».

Σύμφωνα, λοιπόν, με την περιγραφή του Λάνδερερ, *φόλες* λέγονταν μόνον τα σπέρματα του Στρύχνου του εμετικού, τα οποία είναι στρογγυλά και πεπιεσμένα/πεπλατυσμένα, ενώ είναι περιβεβλημένα με αργυρόχρωμο χνούδι.

Επομένως, η εξωτερική μορφή των σπερμάτων θυμίζει τα μικρά νομίσματα. τις *φόλες*, λέξη η οποία με αυτή τη σημασία, του νομίσματος –σύμφωνα με το Αρχείο του ΙΑΝΕ– επιβίωσε σε πολλές νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες (π.χ. Ίμβρο, Ιωνία, Κάρπαθο, Κρήτη, Κύπρο, Ρόδο, Θράκη κ.α.).

Συνεπώς, οι πολύτιμες πληροφορίες του Αρχέλαου αφενός και του Λάνδερερ αφετέρου για τις *φόλες*, τα σπέρματα του Στρύχνου του εμετικού, αποτελούν τον χαμένο σημασιολογικό κρίκο που διαφωτίζει τη σύνδεση της νεοελληνικής λέξης *φόλα* ‘δηλητηριασμένη τροφή’ με τον μεσαιωνικό ετυμολογικό της πρόγονο *φόλα* ‘νόμισμα’.

2.7. Μελομακάρονο

Οι σύνθετες ή παράγωγες λέξεις θεωρούνται περιπτώσεις εύκολης ετυμολόγησης καθώς χαρακτηρίζονται από διαφανή δομή. Γι’ αυτό άλλωστε η σύγχρονη ετυμολογία τις εντάσσει στις ευετυμολόγητες λέξεις σε αντιδιαστολή προς τις δυσετυμολόγητες (Τζιτζιλής 2017: 36-38). Ωστόσο, και σε περιπτώσεις θεωρούμενων «ευετυμολόγητων λέξεων» η παρεχόμενη ετυμολογική πληροφορία αποδεικνύεται ελλιπής, παραπλανητική και εν τέλει ψευδής (βλ. Κατσούδα και Κωνσταντινίδου 2021).

Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η λέξη *μελομακάρονο* ‘ωοειδές γλυκίσμα από ζύμη περιχυμένο με μέλι και πασπαλισμένο με καρύδια’. Το ΛΚΝ αρκείται στην παρουσίαση της μορφολογικής διαδικασίας σχηματισμού της σύνθετης λέξης (*μελομακάρονο* < *μέλ(ι) -ο- μακαρόν(ι) -ο*), το ΧΛΝΓ δεν παραθέτει ετυμολογία, ενώ το ΕΛΝΕΓ συμπεριλαμβάνει τη λέξη ως υποτεταγμένο λήμμα στο κεντρικό λήμμα *μέλι* χωρίς περαιτέρω πληροφορίες. Αντιθέτως, στο ετυμολογικό τμήμα του ΛΝΕΓ επιχειρείται να καταστεί διαφανής η σημασία της σύνθετης λέξης. Έτσι, για να εξηγηθεί σημασιολογικώς η σύνδεση του γλυκίσματος με το *μακαρόνι*, προστίθεται η πληροφορία ότι το εν λόγω γλυκό ονομάζεται έτσι «γιατί έχει σχήμα μακρύ σαν μακαρόνι».

Η αντιμετώπιση της λ. *μελομακάρονο* από όλα τα δόκιμα λεξικά της Κοινής Νέας Ελληνικής ως «ευετυμολόγητης» αποδεικνύεται εν τέλει παραπλανητική, καθώς προβάλλεται ως βέβαιο ότι το β' συνθετικό της λέξης είναι η λέξη *μακαρόνι*, όπως την εννοούμε σήμερα. Δεν είναι άλλωστε τυχαία και η προσπάθεια του ΕΛΝΕΓ να ερμηνεύσει τη σημασιολογική αναντιστοιχία ανάμεσα στο *μακαρόνι* και στο *μελομακάρονο*, αποδίδοντας σε αυτό το ωοειδές γλυκό την ανύπαρκτη ιδιότητα του «στενόμακρου σχήματος» που έχει το γνωστό μας ζυμαρικό.

Επίσης, πρέπει να επισημάνουμε ότι, σε αντίθεση με την παραπάνω λεξικογραφική τακτική, θεωρητικοί της συγχρονικής σημασιολογίας στηρίζονται στο παράδειγμα λέξεων όπως *μελομακάρονο* για να συζητήσουν το ζήτημα της σημασιολογικής αυτονομίας σύνθετων λέξεων, η σημασία των οποίων δεν προκύπτει αθροιστικά από τις σημασίες των δύο συνθετικών (πβ. Booij 2013: 260· για την ελληνική πβ. Stephany & Thomadaki 2017: 120). Ωστόσο η διαχρονική εξέταση μιας λέξης μπορεί να ερμηνεύσει ακόμη και τέτοιες φαινομενικά αδιαφανείς σημασιολογικά δομές.

Εξετάσαμε, λοιπόν, διατοπικώς και διαχρονικώς τη λέξη *μακαρόνι*, για να διακριβώσουμε αν η λέξη διατηρούσε σε προηγούμενες φάσεις της Ελληνικής κι άλλες σημασίες οι οποίες δεν έχουν επιβιώσει στη σημερινή μας γλώσσα. Και όντως ο λεξικογραφικός έλεγχος απέδειξε ότι κατά τον 19^ο αιώνα, απαντά λέξη *μακαρόνι* με άλλη σημασία:

- Λεξ. Ραγκ. (1842, λ. *macaron*): «*macaron* [...] μακαρόνι ἢ πισκοτίνι, ἐξ ἀμυγδάλων καὶ ζαχαρώεως»

- Λεξ. Πολυμ. (1854, λ. *macaroon*): «*macaroon*, οὐσ., μακαρόνι: πισκοτίνι, ἔξ ἄμυγδάλων καὶ ζαχαρέως»
- Λεξ. Κοντόπ. (1892, λ. *macaroon*): «*macaroon*, ὄ. μακαρόνι: πλακουντίδιον κυρίως ἔξ ἄμυγδάλων καὶ ζαχαρέως».

Το μακαρόνι, που απαντά στη λεξικογραφική παραγωγή του 19^{ου} αιώνα, δεν είναι άλλο από το μακαρόν της Κοινής Νέας Ελληνικής. Προέρχεται από τη γαλλική λέξη *macaron* 'είδος στρογγυλού γλυκού από αλεσμένα αμύγδαλα και ασπράδια αβγών' (μαρτυρημένη στην Γαλλική από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα), η οποία με τη σειρά της προέρχεται από τη βενετική λέξη *macarone* 'είδος ζύμης' ή την ιταλική διαλεκτική λέξη *maccarone* (πβ. ιταλ. *maccherone*) (βλ. <https://www.cnrtl.fr/etymologie/macaron>, πβ. και Fifield 1964).

Η λέξη αν και ομόρριζη με το ουσ. μακαρόνι 'ζυμαρικό' δεν εισήλθε στην ελληνική γλώσσα από την ίδια δανειοδότρια γλώσσα: το ζυμαρικό εισήλθε από τον τύπο πληθυντικού *macaroni* του βενετικού ουσιαστικού *macarone*, ενώ το μακαρόνι 'είδος γλυκού' εισήλθε μέσω της γαλλικής γλώσσας.

3. Επίλογος

Από τις παραπάνω περιπτώσεις που εξετάσαμε γίνεται σαφές ότι ο έλεγχος της εφαρμογής του σημασιολογικού κριτηρίου κρίνεται απαραίτητος, καθώς η ανεπάρκεια ικανοποιητικής ερμηνείας της σημασιολογικής σύνδεσης μιας ετυμολογημένης νεοελληνικής λέξης με τον ετυμολογικό της πρόγονο οδηγεί στην ανάγκη ετυμολογικού επανελέγχου.

Όπως αναδείχθηκε από την επανεξέταση της ετυμολογικής πληροφορίας των παραπάνω κοινών νεοελληνικών λέξεων, η διατοπική και διαχρονική μελέτη μιας λέξης με συγκριτική συνεξέταση όλων των δεδομένων μπορεί να φέρει στο φως νέα στοιχεία τα οποία με τη σειρά τους είναι ικανά να διαμορφώσουν βελτιωμένες ή πλήρως αναθεωρημένες ετυμολογικές προτάσεις για το σύγχρονο νεοελληνικό λεξιλόγιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Πρωτογενείς πηγές

- Άριστ. Π. ζῷ. ἱστ. = Άριστοτέλης, *Περὶ τὰ ζῷα ἱστορία*.
- Άγάπ. Γεωπον. = Άγάπιος Λάνδος, *Γεωπονικόν*.

Δαπόντ. *Κῆπ. Χαρ.* = Καισάριος Δαπόντες, *Κῆπος Χαρίτων*, Legrand, É. *Bibliothèque Grecque Vulgaire* τ. 3, Paris 1881, 1-232.

B. Δευτερογενείς πηγές

Ανδριώτης, Ν.Π. 1983. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής Νεοελληνικής, γ' έκδ.*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

Αρχέλαος, Ι. Σ[αραντίδης] 1899. *Ἡ Συνασός, ἤτοι θέσις, ἱστορία, ἠθική καὶ διανοητική κατάστασις, ἤθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ κωμοπόλεως Συνασοῦ*. Ἀθήναι.

Boerio, G. 1856. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Tipografia di Giovanni.

Booij, G. 2013. «Morphology in construction grammar». Στο Hoffmann, Th. & Trousdale, G. (εκδ.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 255-273.

Camarda, D. 1864. *Saggio de grammatologia comparata sulla lingua albanese*. Livorno: Successore di Egisto Vignozzi.

Cornell, A. 2015. *The Amazing, Almost True, Story of the Invention of the Safety Pin*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

Falize, M. 1886. «Une Conférence sur les bijoux». *Revue des arts décoratifs* 6: 342-350.

Fifield, M. 1964. «The Etymology of "Macaroni, Macaroon"». *American Speech* 39(1): 75-77.

Κατσούδα, Γ. υπό έκδ. «Η συμβολή της διαλεκτολογίας και της διαλεκτικής λεξικογραφίας στη νεοελληνική ετυμολογία: ετυμολογικές αναθεωρήσεις για λέξεις της Νεοελληνικής Κοινής». Στα *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ετυμολογία της Ελληνικής Γλώσσας: Ελληνική και Βαλκανική Ετυμολογία* (2-3 Νοεμβρίου 2018). Θεσσαλονίκη.

Κατσούδα, Γ. 2007. *Ρηματικοί μεταπλασμοί (Μεταδομήσεις εννεστωτικού και αοριστικού θέματος)*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου.

Κατσούδα, Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. 2021. «Νεοελληνική ετυμολογία: νέα δεδομένα και ετυμολογική αναθεώρηση λεξιλογίου της Νεοελληνικής Κοινής». Στο Μαρκόπουλος, Θ., Βλάχος, Χ., Αρχάκης, Α., Παπαζαχαρίου, Δ., Ξυδόπουλος, Γ.Ι. & Ρούσσου, Α. (εκδ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς*

- Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα, Πάτρα 5-8 Σεπτεμβρίου 2019, 603-613.
- Κατσούδα, Γ. & Κωνσταντινίδου, Μ. υπό έκδ. «Ετυμολόγηση και γλωσσικές επαφές στη λεξικογραφία: συνήθειες πρακτικές και προβλήματα». Στο *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου για τις Γλωσσικές Επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία*. (8-10 Νοεμβρίου 2019, Θεσσαλονίκη).
- Κριαράς, Ε. 1932. «Συμβολή εις τὰ νεοελληνικά παρωνύμια». *Ἄθηνᾶ* 44: 171-183.
- Λάνδερερ, Ξ. 1845. *Ἐγχειρίδιον τῆς Φαρμακολογίας*, Ἀθῆναι.
- Leotti, A. 1937. *Dizionario Albanese-Italiano*, 2 τ. Roma: Istituto per l'Europa orientale.
- Mann, S.E. 1948. *An Historical Albanian-English Dictionary*. London: Longmans, Green & Co.
- Mirambel, A. 1957. «Abréviations en grec moderne». *Vie et Langage* 61: 304-307.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2012. «Λεξικογραφική προσέγγιση της σημασίας. Η θέση του IANE». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 26: 223-277.
- Μωυσιάδης, Θ. 2005. *Ετυμολογία. Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική Ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νέος Κανονισμός Συντάξεως = Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Κανονισμός Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς* [Λεξικογραφικόν Δελτίον, Παράρτημα 6], Ἀθήνα 2012.
- Nişanyan, S. 2002-2020. *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. <http://nisanyansozluk.com>
- Orel, V. 1998. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Boston, Cologne: Brill.
- Sophocles, E.A. 1860. *A Glossary of Later and Byzantine Greek. Memoirs of the American Academy of Arts and Sciences*, τ. 7. American Academy of Arts & Sciences.
- Stephany, U. & Thomadaki, E. 2017. «Compounding in early Greek language acquisition». Στο Dressler, W.U., Ketrez, F.N. & Kilani-Schoch, M. (εκδ.), *Nominal Compound Acquisition*. Amsterdam: Benjamins, 119-143.
- Thompson, D'Arcy W. 1947. *A Glossary of Greek fishes*. London: Oxford University Press.
- Topalli, K. 2017. *Fjalor etimologjik i gjuhës Shqipe*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

Τζιτζιλής, Χ. 2017. «Εισαγωγή (στην Ελληνική Ετυμολογία)». Στο Τζιτζιλής, Χ. & Παπαναστασίου, Γ. (επιμ.), *Ελληνική Ετυμολογία. Ελληνική Γλώσσα-Συγχρονία και Διαχρονία*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 33-83.

Γ. Λεξικά

- Βλαστ. = Βλαστός, Π., *Συνώνυμα και συγγενικά, τέχνες και σύνεργα*. Αθήνα: Έστια, 1931.
- Δουκ. = Carolus du Fresne, dominus Du Cange. *Glossarium ad scriptores mediae & infimae Graecitatis*, τ. I-II, Lugdunum 1688.
- Δαγκ. = Δαγκίτσης, Κ., *Ετυμολογικό λεξικό της νεοελληνικής*. Αθήνα 1978-1984.
- ΕΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γ., *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2009.
- ΙΑΝΕ = *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Έλληνικής, της τε κοινώς όμιλουμένης και των ιδιωμάτων*. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών, 1933-.
- Κορ. Άτ. = Κοραΐς Α., *Άτακτα, ήγουν παντοδαπών εις την άρχαίαν και την νέαν έλληνικήν γλώσσαν αύτοσχεδίων σημειώσεων, και τινων άλλων ύπομνημάτων, αύτοσχεδίου συναγωγή*, τ. 1-5. Παρίσι, 1828-1835.
- Κοντόπ. = Κοντόπουλος, Ν., *Λεξικόν άγγλοελληνικόν*, έκδ. γ', Αθήναι, 1892.
- Κριαράς, Ε. (εκδ.). *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας (1100-1669)*. Θεσσαλονίκη, 1968-.
- ΛΚΝ = Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 7^η εκδ., 2007.
- LBG = Trapp, E. (εκδ.), *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1994-2017.
- ΛΝΕΓ = Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998 [β' έκδ. 2005, γ' έκδ. 2008, δ' έκδ. 2012, ε' έκδ. 2019].
- Πολυμ. = Πολυμέρης, Γ., *Λεξικόν άγγλοελληνικόν, συνταχθέν και έκδοθέν προς χρήσιν των σπουδαζόντων την άγγλικήν γλώσσαν*. Έρμούπολις, 1854.
- Ραγκ. = Ραγκαβής, Α., Σαμουρκάσης Α. & Νικολαΐδης Ι., *Λεξικόν γαλλοελληνικόν*. Αθήναι, 1842.

Redhouse = Redhouse, J.W. (εκδ.), *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. New Redhouse Turkish-English Dictionary*. Istanbul: Redhouse Press, 1968.

ΧΛΝΓ = *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.